

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy. (1996), Holos Ukrainy (13 July 1996).*
 2. *Ukaz Prezydenta Ukrainy (2015), Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina – 2020» (2015), available at: Ofitsijne internet- predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.*
 3. *Belebekha I. (2014), Natsiia i Natsionalizm: Vid natsionalizmu do natsional'noi idei, FOP, Kharkiv, Ukraina*
 4. *Vovkanych S. (2014), Sotsiohumanistychni zasady ideolohii dukhovno-intelektual'noho zabezpechennia derzhavotvorennia v Ukraini, abo Imperatyvy (r) evoliutsiynykh transformatsij humanitarnoi polityky v umovakh zahroz buttiu ukrains'kosti, IRD NAN Ukrainy, Lviv, 38 s.*
 5. *Heets' V.M. (2007), Stratehichni vyklyky KhKhI stolittia suspil'stvu ta ekonomitsi Ukrainy: vol. 3 t.*

6. *Yevropejs'ki tsinnosti, available at: wikipedia.org,ru*
 7. *Paskhaver O. (2013), "Koly derzhava neefektyvna, ekonomika zalezhyt' vid neekonomichnykh faktoriv", vol. 120-21 (4003-4004), p. 2.*
 8. *Subetto A.Y. (2010), Tsennosty v systeme obschestvennoho yntellekta. «Tsennossnaia vojna y zaschyta tsennostej samoydentyfikatsyy rossyjskoj tsyvylyzatsyy, Sotsyal'naia ekonomyka, vol. 3, pp. 93-96.*
 9. *Ukrains'ka Natsional'na Ideia iak dukhovno-intelektual'nyj kod sobornosti narodu: etnichnyj, intehratsijnyj ta tsyvilizatsijnyj vektory (2011), Materialy kruhloho stolu, IRD NAN Ukrainy, Lviv, Ukraina, 62 p.*
 9. *Vovkanych S., Can We (2012), Survive without the National Idea? Spring – Winter, The Ukrainian Quarterly, vol. 3-4, pp. 47-58.*

УДК: 331.56.432

З. В. Конопельський

здобувач Львівського національного університету ім. Івана Франка, м. Львів

УКРАЇНСЬКЕ ПРИВАТНИЦТВО І КООПЕРАЦІЯ ГАЛИЧИНИ (1921-1939 рр.)

В статті досліджено засади українського приватництва і кооперації Галичини. Зроблено історичний екскурс по піднятій проблемі у період з 1921 по 1939 рр. Розглянуто основні вимоги, які ставлялися до приватних крамарів та місцевих кооперативів у 40-х роках ХХ століття. В ході дослідження з'ясовано, що основним механізмом господарського дозрівання Галичини була кооперація і приватництво. Вивчено особливості співпраці українського приватництва і кооперації Галичини.

Ключові слова: кооперація, українське, приватництво, Галичина, господарське дозрівання, механізм.

Konopelskyi Z. UKRAINIAN PRIVACY AND COOPERATION OF GALICIA (1921-1939)

The paper studied the principles of cooperation and pryvatnytstva Ukrainian Galicia. Made historical overview on the issue raised in the period from 1921 to 1939 The basic requirements that stavmlmsya to private traders and local cooperatives in 40-ies. The survey found that the main mechanism of economic cooperation was maturing Galicia and pryvatnytstvo. The features of collaboration and cooperation pryvatnytstva Ukrainian Galicia.

Keywords: cooperation, Ukrainian, pryvatnytstvo, Galicia, commercial ripening mechanism.

Процес глобалізації, що реально здійснюється нині у світі, значно посилює вплив ринкових відносин, особливо в країнах з перехідною економікою, підносить на якісно новий рівень роль кооперативних об'єднань і транснаціональних корпорацій, у яких важливу роль виконують саме кооперативні структури.

Дана проблема уже була предметом дослідження науковців. Зокрема в Україні на початку ХХІ ст. даною проблемою займалися В.Стельмах, І.Дьяконова, І.Сало, П.Сениш, Т.Соколенко, які висвітлювали діяльність українського приватництва і кооперації України та Росії у ХVІІІ – ХХст.ст. Дослідники Б.Лановик, З.Матисякевич, Р.Матейко, М.Лазарович, М.Крупка досліджували діяльність українського приватництва і кооперації, однак окремі їх аспекти з'ясовані не повністю.

У промислово розвинутих країнах добре розуміють, наскільки важливі кооперативи для ринкової економіки.

За останні 100 років у більшості таких держав кооперативи перетворилися в міцні економічні

самоорганізовані структури, в єдині системи на місцевому, національному, регіональному і міжнародному рівнях.

Про діалектику спільної національної роботи писав В. Несторович, наголошуючи на тому, що «кооперація і приватна підприємчість доповнюються взаємно у своїй господарсько-національній місії, а тому не сміє бути між ними ворожнечі, бо навіть тільки потурання толеранції, а мусить бути співпраця». В унісон цьому звучать слова визначного громадського й кооперативного діяча Ю. Павликовського про те, що ці два напрями національної господарської розбудови, які ґрунтуються на різних світоглядних засадах і «вживають різних, питомих кожному з них, методів праці» однаково «потрібні українському народові». На його думку, «існування їх є оправдане історичними та психічними умовами розвитку українського народу, а відношення до них кристалізується на основах аналізу наставлення верстату праці, який відповідає поняттю національної потреби тоді, коли повстає як необхідна конечність праці народу над собою». Виходячи із цього, Ю.

Павликовський підкреслює, що «пробним каменем користі існування кооперативного, так і приватного верстату праці, є беззастережне підчинення їх добру нації».

Про світоглядні засади українського приватництва і кооперації та їхню роль у спільній справі господарського дозрівання в специфічних умовах тогочасної Польщі писав у своїй статті головний редактор «Українського Купця» М. Ковалюк. Він, зокрема, зазначав, що кооперація не може зробити у справі національного відродження того, що властиве для функції приватного підприємства. «По-перше, кооперація є засобом до поборювання господарських аномальностей, повсталих через систему капіталістичного способу господарювання, а приватно-купецький стан є носієм і творцем самого капіталу, як і рівно ж капіталістичного способу господарювання». Та в умовах бездержавного існування ці два важливі суспільно-господарські рухи об'єднувало спільне завдання, а, власне: «поширення і розбудування національного організму через здобуття такої важної ділянки у життю економічно-політичним кожної нації, як торгівля і промисел». Домінанта соціального у доктрині кооператизму та домінанта індивідуального у ліберальній доктрині приватництва, на думку автора мають взаємодоповнювати одна одну, коли йдеться про формування державотворчої нації. «Вимоги практичного життя були і будуть завше сильнішими від усяких писаних теорій через організацію як одного, так і другого під впливом вище наведених спільних цілей – зможемо минути не одну боротьбу з вітряками, заощадивши в той спосіб нашу національну енергію, використовуючи її продуктивніше у ділянці національного скріплення» - підсумовує В.Ковалюк.

Світоглядна проблема стала предметом гострої дискусії, яка розгорілася між українськими приватниками та кооперацією у міжвоєнний період, її початком стало виголошення 6 листопада 1936 р. у залі «Української Бесіди» реферату директора РСУКу О.Луцькова під назвою «Кооперативний і приватницький світогляди». У ньому містився глибокий аналіз тогочасних економічних доктрин, що послужило підставою для розмежування автором двох найактивніших українських господарських течій: «суспільницької (кооперації) і індивідуалістичної (приватництва). О. Луцький, як фанатичний прихильник кооператизму, наголосив на альтруїзмі та солідаризмі цієї течії, протиставляючи їх «егоїзмові приватництва, включно з погонею за найбільшим зиском», підкреслюючи, що «кооперація не дає змолоти людині ані на млині визиску приватників, ані на млині казарми, в яку хоче поселити людину держава своїм етатизмом». Доповідач рішуче відкинув звинувачення української кооперації у надмірній войовничості та у прагненні монополізувати усе національне господарське життя. У рефераті також прозвучала думка про те, що «два різні світогляди і дві різні методики праці» стоять на перепоні поглиблення співпраці кооперації і приватності та згуртуванню їхніх зусиль.

Зразу ж після виголошення реферату присутні в залі погодилися із пропозицією головного директора

Центросоюзу Ю.Шепаровича звернутися до СУКіПу із проханням про виступ когось із представників з коррефератом. За дорученням голови СУКіПу Я.Скопляка корреферат виголосив 22 листопада 1936 р. у тій же залі «Української Бесіди» В.Несторович.

Редактор «Торгівлі і Промислу», аналізуючи теоретичну частину реферату О. Луцького, яка стосувалася характеристики основних економічних доктрин, відзначив, що вона містить «багато правди, але в практиці це дещо інакше виглядає, а теорія вимагає дещо іншого розміщення світла і тіней». Основними рисами капіталізму, який виріс із лібералізму, за визначенням В.Несторовича, є: рентабельність, якнайбільший зиск і конкуренція. Та уже у другій половині 30-их років говорити про таку класичну модель капіталізму можна було лише у минулому часі, або, як наголосив, «говорячи про капіталізм, говоримо про щось, що вже по суті не існує...». Однак, коли йшлося про спадщину капіталізму, то вона є колосальною в матеріальній культурі і багатою ідейно. Частину ідейної скарбниці лібералізму прагнув зберегти тогочасний «український приватно-господарський світ, як успішний засіб для побудови матеріального добробуту нації (через добробут одиниць!) і хребта нації т.зв. третього стану (міщанства)». Та у конкретних обставинах міжвоєнного часу українське приватництво нерідко зустрічало з боку кооперації чимало перешкод і морального осуду. Це знайшло свій вияв і у рефераті О.Луцького, який звинувачував приватників у спробі нав'язати українству ліберальний світогляд, наголошуючи одночасно, що українству більше притаманні «незрушимі правди кооперативного світогляду і його най більші моральні цінності: ідеалізм і демократизм».

В. Несторович окреслює суть ідеології українського приватництва, як синтезу ідей лібералізму та специфічних ідей українського національного руху. Він, зокрема, зазначає: «1). В центрі світогляду стоїть творча одиниця, доробкевич на основі клича: Збагачуйтесь! Але ця творча одиниця обмежена національною, господарською і етичною дисципліною (підприємець-суспільник!). Зрештою, вона повинна мати повну волю у розвиванні хисту підприємливості. 2).Пружиною підприємливості є якнайбільший зиск при чесній ціні і винагороді найманої праці».

Торкаючись питання зиску, який на думку українських кооператорів того часу був явищем аморальним, автор корреферату вважав, що «кооперативна надвишка» є на практиці тим самим, що і зиск у приватництві. «Фундаментом приватно-господарського світогляду є приватна власність, хоч зі збереженням інтересів нації», - підсумовує В.Несторович.

Наприкінці своєї доповіді корреферент застеріг українських кооператорів від кроків, які викликають вороже наставлення громадянства до українського приватництва. «Наш вибуялий демократичний світогляд відкинув коліс від нас шляхту... Тепер інтегрально-світоглядний підхід кооперації може відкинути індивідуаліста-господарника, який не зовсім розуміється на світоглядах, зате розуміє

просто: моє громадянство мене не хоче!»- сказав на закінчення В.Несторович.

У дискусії, що розпочалася після доповіді, взяли участь представники кооператорів та приватників. Речники кооперації О.Луцький та К.Коберський у своїх виступах прагнули спростувати ті тези корреферату, які вказували на негативні сторони у кооперативній практиці, а також активно критикували «аморальні засади» приватницького світогляду. К.Коберський, зокрема, твердив, що «зиск є визиск» та, що для приватницького світогляду є притаманний антигуманний принцип, який відповідає сентенції «людина людині вовк». О.Луцький намагався бути об'єктивним, обстоюючи думки, висловлені у своєму рефераті, та критикуючи деякі тези виступу В.Несторовича. Говорячи про несумісність моралі і приватного підприємництва, він радив звертатися не до поглядів середньовічних моралістів, які вважали зиск «екс індустрія» таким, що не суперечить християнству (теза із корреферату В.Несторовича), а до поглядів новітніх християнських універсалістів, які наголошували на спекулятивному характері капіталізму.

Надзвичайно актуальними були питання, порушені у виступах представників СУКіПу О.Ониська, М.Дерев'янка, Б.Дурбака, М.Пушкаря та Р.Кульчицького. Чимало раціональних думок прозвучало з їхніх уст при обговоренні таких важливих проблем, як, наприклад, зиск чи визиск, страта як розтрата національного майна, протекційність у доборі людей, організація підприємства і раціоналізація праці, можливість чи неможливість громадського контролю над підприємництвом, організація мас і демократизм в економіці, кооперація і соціалізм, кооперація і проблема монополії в національній економіці тощо.

Організація такої дискусії була взаємкорисною для обох національних господарських середовищ, тому що давала можливість цивілізовано, відверто, на паритетних умовах обговорювати найгостріші проблеми їхнього співжиття та шукати можливості так необхідної у тих умовах співпраці. Про це йшлося в заключній промові В.Несторовича, який висловив надію, «що цей вечір, на якому вперше зустрілися два наші господарські сектори на ідеологічній ґрунті, матиме додатний вплив на їхнє співжиття в майбутньому».

Проте, на жаль, ці сподівання не справдилися. Як писала на початку 1937 р. «Торговля і Промисл»: «Між нами і кооперацією залишилась дальше глибока прірва, ба навіть вона дещо поглибилась». Однією із причин такого становища був т.зв. «світоглядний підхід» кооперативних провідників, який стояв на засаді вироблення спільної тактики та спільного плану розбудови національної економіки. Це спричинювало порушення раніших домовленостей з приводу координації зусиль в опануванні різних господарських сфер та антиприватницьких пропагандивних кампаній у кооперативній пресі.

У вересні 1936 р. з ініціативи дирекції Центросоюзу була скликана конференція, присвячена проблемі вільної конкуренції в українському промислі, на якому були запрошені кооперативні

виробники та частина приватних промисловців. Організатори конференції попередньо заявили, що її метою є лише з'ясування поглядів українських промисловців на вищезначену проблему, а тому, мовляв, на ній не буде прийнято ніяких рішень, що носили б зобов'язуючий характер. У ході дискусії з'ясувалось, що погляди на справу конкуренції у нашому промислі розділені. «За» і «проти» вільної конкуренції висловились більш-менш рівна кількість приватників і кооператорів («за»-2 приватники і 2 кооператори, «проти»-3 приватники і 2 кооператори), причому варто зазначити, що переважна більшість учасників утримались від висловлювань з цього приводу. Наприкінці конференції Ю.Шепарович несподівано заявив, що дискусія показала, що приватники нібито виступають за вільну конкуренцію. Ще більшою несподіванкою стала його ж заява, зроблена на з'їзді Округних Союзів Кооператив(ОСК) про те, що приватні промисловці дали кооперації «вільну руку в розбудові промислу також у цих ділянках, на яких працює вже приватний промисл». Подібну думку висловив і О.Луцький у репліці на корреферат В.Несторовича, а «Кооперативна Республіка», інформуючи про хід вищезначеної дискусії, писала, «що українські приватники зажадали для себе вільної руки в існуванні промислових підприємств».

Такий перебіг дискусії був віддзеркаленням тієї різниці, яка існувала у ставленні до приватників кооперативного загалу та певної частини проводу львівської централі.

Подібним чином, тобто стихійно, розпочалася дискусія з приводу пропаганди політичному соціалізму «Кооперативною Республікою» на з'їзді РСУКу, яка була також зініційована представниками із провінції. Відповідаючи критикам ідеологічного журналу кооперації, його редактор К.Коберський констатував: «До кооперації можна дійти шляхом християнізму, соціалізму і націоналізму – як світоглядів. Не можемо одним відкинути, а інших підтримувати...».

Відповідь на такі звинувачення «Кооперативної Республіки» не забарилася. Вже 1 жовтня «Торговля і Промисл» видрукує статтю «Більше доброї волі!», у якій В.Несторович від імені редакції заявив: «У відношенні до кооперації лояльний наш орган від першої своєї появи». Як доказ своєї лояльності він наводить статті, видрукувані у часописі приватників вже у перший рік цього видання, у яких спростовує вигадки варшавського тижневика «Binletyn polsko-ukrainski» про «імперіалізм» української кооперації по відношенню до приватників.

На цю фразу гостро зреагувала редакція «Торговлі і Промислу» у своїй передовиці «Годі мовчати!» від 1 липня 1936 р., пишучи, зокрема, таке: «Очевидно – з давен - давна відомо, що «всі дороги ведуть до Риму». Інша справа – якого духа ви по дорозі наберетесь, коли будете йти до Риму напр. через ССР або через сьгоднішню Естонію, де палять і руйнують саме християнські святині. Є тоді питання, чи ви тоді не звернете до московського Кремля замість піти до римського Ватикану». Тут же у статті робилось застереження, що не хочемо тим ідентифікувати

наших соціалістів-радикалів із більшовизмом. Цим може дещо яскравим прикладом – хочемо тільки висказати думку, що пануючий дух у кооперації, її ідейна тенденція може бути теж різна, як різні є шляхи (себто ідеологічна підготовка), що ведуть до неї».

Така «ідеологічна відвертість» одного із провідних діячів СУКіПу викликала бурхливі емоції серед кооперативних вождів. К.Коберський відгукнувся на це сердитою статтею у своєму журналі, яка носила назву «Справді годі мовчати!», у якій звинуватив протилежну сторону у ворожому налаштуванні її до кооперації, що виражалось, на його думку, у «тактиці покпивання й інсинуацій». Автор публікації закидає В.Несторовичу глузування із світоглядної позиції О.Луцького та прагнення «заялювати інтегральних кооператорів Кремлем». Закінчується стаття рішучою вимогою: «Невтручання у внутрішні справи кооперації, а не інтригування з метою ширення роздору в кооперації – це... передумова лояльних розмов кооператорів з приватниками!».

У відповідь на це пресовий орган приватників констатував, що «при допомозі доволі оригінального маневру старається кооперація звільнитись від зобов'язань, що їх колись взяла на себе, і злегалізувати можливість конкуренції боротьби кооперативного і приватного українського промислу».

Варто зазначити, що незгоди поміж двома господарськими таборами посилювалися у міру того, як зростав організаційно приватницький сектор, сконсолідований СУКіПом, та його пресовий орган «Торговля і Промисл», очолюваний В.Несторовичем. Характерно також, що це посилювало войовничість у настроях до приватників серед значної частини кооперативного проводу, але, на щастя, не серед кооперативного загалу. Опонентами самостійних підприємств виступали найчастіше редактор журналу «Кооперативна Республіка» К.Коберський, директор Центросоюзу Ю.Шепарович та лояльні до свого шефа директори Повільних Союзів Кооператив(ПСК), директор РСУКу О.Луцький та деякі ревізори. На Загальних Зборах Центросоюзу, які відбулися 9 червня 1936 р., виникла непередбачена регламентом дискусія про можливість співпраці кооператорів і приватників, розпочата представниками повітових осередків. Першим порушив проблему непорозуміння з приватниками директор ПСК з Чорткова І.Хичів, на що отримав категоричну відповідь О.Луцького: «Кооперація не думає вести боротьби з природними проявами приватної ініціативи в торгівлі і промислі, але не може не противитися наростаючій симпатії українського громадянства до приватників». Це викликало негативну реакцію серед інших директорів ПСК. Так, директор жовківського Союзу І.Дорота заявив, що приватники не становлять жодної загрози кооператорам і треба спільно працювати та допомагати одне одному в організації українських підприємств. Директор І.Поритко з Рогатина підкреслив думку про те, що чим «краща організація приватників, то легше знайти з ними «модус вівенти» (спосіб співжиття)». Директор Ю.Шепарович із Сокаля радив у своєму виступі урегулювати взаємини поміж двома національними господарськими

напрямами. Підтримали своїх колег І.Олексюк з Тернополя та П.Палійчук із Тереховлі. На вимогу регіональних кооперативних провідників накреслити лінію, яку має вести кооперація щодо приватників, О.Луцький відповів наступним чином: «З приватниками не шукаймо боротьби там, де ми її не мусимо вести».

Кооперативна політика, спрямована на встановлення монополії на торгівлю у селі, не враховувала реального стану речей, та, як правило, її наслідки приносили шкоду всьому господарському руху українців. Фактом було те, що самостійні купці торгували вже у значній частині українських сіл. Багато з них перед кооперацією нічим не провинилися, а торгували ще від часу, коли у селі кооперативи не було. Галаслива антиприватницька кампанія та штучне витворення гострої конкурентної боротьби ослаблювало, або навіть вело до взаємознищення обох сторін, в результаті чого переможцем ставав хтось третій, тобто чужинець. Все це відбувалося на етапі, коли українська торгівля тільки почала опановувати сільський ринок, де домінувала єврейська та польська торгівля, що збагачувалася коштом українського селянина.

Провід СУКіПу, об'єктивно аналізуючи ситуацію, що склалася у селі, прагнув виробити тактику компромісу. Пресовий орган купців і промисловців дотримуючись цієї позиції, писав: «Завдання, які ставить собі кооперація, крім завдань торговельних, є корисні і світлі. Одне з другим тісно зв'язане, а тому виступати проти кооперативи як торговця, означало б виступати проти кооперативи як організатора народних мас і як носія освіти та національної свідомості в гущу селянства». Категорично відмежовуючись від самостійних купців, які «заслужено носять на собі клеймо «манкарів» і свою вину мусять спокутувати», провід приватників брав під свій захист тих сумлінних сільських приватників-трударів, «що протоптували перші скромні стежини для української торгівлі по селлах і спричинили те, що чужоплемінний купець пішов собі геть із села» і тим, що ніколи не були крамарями в кооперативах, або, якщо ними були, то з честю відійшли від кооперації. Ця категорія сільських приватників, що складала переважну його частину, мала глибокі корені у селі, бо займалася ще й хліборобством. Тому провід СУКіПу звертався до кооперативних керівників з пропозицією виробити модель планового кооперування села, яка б передбачала заснування торговельних станиць у першу чергу там, де вони знаходяться у руках чужоземців, а там, де вже існують обидві форми української торгівлі, «місцеві кооперативи повинні розрізняти чесного купця від нечесного, як теж свого від чужого, і відповідно до цього укладати свої взаємини з дотичним купцем».

В.Несторович від імені управи СУКіПу, остерігаючи сільських приватних крамарів від ворогування з місцевими кооператорами, ставив перед ними наступні 8 вимог:

«1) Бути добрими українськими громадянами, бувати в церкві, заходити до читальні і по можливості

бути в її провіді, читати газети, давати лепти на народні цілі тощо;

2) зберігати чистоту свого імені, а якщо тяжить над ним неслухний закид, то за всяку ціну старатися очиститися від нього;

3) дбати за зовнішній український вигляд крамниці (вивіска!) і за те щоби як найбільше поширювати виробу рідного промислу;

4) бути організованими, а не ходити самопас, себто мусять належати до Союзу Українських Купців у Львові чи до одної з його філій;

5) позбутись хапчivosti, якщо її мають, і торгувати так, щоби не зустрічались з докорами, що використовують односельчан;

6) читати і передплачувати «Торговлю і Промисл», так, як кооператори читають свої кооперативні видання;

7) оминати ворожості з місцевою кооперативою, навпаки, старатися налагодити співжиття;

8) пам'ятати самим за клич «Свій до свого по своє» і старатися цей клич поширювати скрізь і всюди».

До цього варто додати, що на противагу гаслу кооперативних провідників про свою монополію на селі, СУКіПу звертався до майбутніх кандидатів на сільських крамарів: «Якщо бачите, що в селі скорше чи пізніше доведеться вам ударитись з кооперацією, застановіться, чи не краще заздалегідь піти до міста!».

Таким чином, позиція організованих приватних підприємців була чітко окресленою і полягала у тому щоби визнати боротьбу кооперації і приватників на селі вкрай шкідливою та спільно шукати шляхів та засобів для примирення, а звільнену енергію спрямувати на розбудову всієї української торгівлі, для вивільнення рідного народу від чужого посередництва.

Висока оцінка значення кооперації у розбудові національного господарства та формування національної свідомості українства, що її не раз висловлював провід СУКіПу, стримувала від екстраполяції часом дуже гострої й відверто недружньої полеміки з кооперативними «фанатами»

на всю систему взаємовідносин поміж двома господарськими таборами.

Актуальним і до сьогодні залишається висновок, зроблений в результаті аналізу гострої дискусії про шляхи досягнення економічного незалежнення української нації: «Нас не страшить зустріч двох течій – індивідуалістичної і суспільницької, на українському господарському ґрунті – ні тепер, ні в майбутньому. Вони поруч себе можуть і повинні діяти. Але треба тямити, що вибуялий індивідуалізм опоганив себе спекулятивним капіталізмом, а вибуяле суспільництво – злочинним для людства більшовизмом».

Список використаних джерел

1. В.Несторович . Наш шлях і наші завдання // *Торговля і Промисл.* -1934. – 1 жовтня. – Ч.1. – С. 1-2.
2. Ю.Павликовський . Кооперація і приватники // *Торговля і Промисл.* – 1934. - 1 жовтня. – Ч.1. – С.2-3.
3. М.Ковалюк. Приватний купець і кооперація.// *Український купець – 1929 Березень – Ч.2 – с.2.*
4. Кооперативний і приватницький світогляди. // *Торгівля і Промисл – 1936 – 15 листопада – Ч.22 – с.5.*
5. В.Несторович. Українські купці і промисловці 1920-1945 – Торонто-Чикаго: вид. Клуб Українських Професіоналістів і Підприємців 1977 – 342с.
6. Українське купецтво і продаж алкоголю. // *Торгівля і Промисл – 1937 – 1 червня – ч.11 – с.1-2.*

References

1. V.Nestorovych (1934), *Nash shliakh i nashi zavdannia, Torhovlia i Promysl, vol.1, pp. 1-2.*
2. Yu.Pavlykovs'kyj (1934), *Kooperatsiia i pryvatnyky, Torhovlia i Promysl, vol.1, pp. 2-3.*
3. M.Kovaliuk (1929), *Pryvatnyj kupets' i kooperatsiia, Ukrain's'kyj kupets, vol.2, pp. 2.*
4. *Kooperatyvnyj i pryvatnyts'kyj svitohliady (1936), Torhivlia i Promysl, vol.22, pp.5.*
5. V.Nestorovych (1977), *Ukrains'ki kuptsi i promyslovtsi 1920-1945 – Toronto-Chikaho, Kliub Ukrain's'kykh Profesionalistiv i Pidpriemtsiv, pp 342.*
6. *Ukrains'ke kupetstvo i prodazh alkoholiu (1937), // Torhivlia i Promysl – 1937 – 1 chervnia – ch.11 – s.1-2.*